YELOK, Veli Savaş (2014). "Feyzullah Hocayev ve Cedit Hareketi". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/veli-savas-yelok---teblig-metni-(feyzullah-hocayev).pdf), ss.423-428

Veli Savaş YELOK*

FEYZULLAH HOCAYEV VE CEDİT HAREKETİ

Türkistan tarihinin 20. yüzyılbaşındaki en mühim hadiselerinden biri sayılan Ceditçilik hareketi yeni veya yenilik taraftarı olmak değil, bilâkis "yeni tefekkür", "yeni insan", "yeni nesil" gibi geniş manaları ifade etmektedir.[427]Ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra Cedidizm, Çarlık Rusyası içerisinde yaşayan Müslüman Türk gruplarda, toplumsal reform ve değişim taleplerini yansıtan bir deyim olarak kullanılmaya başlanmış, İsmailbeyGaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İş'te Birlik" sloganı ile birlikte bu terim, Panslavizm karşıtı ve Türk dünyasını asgarî müştereklerde birleştirmeyi amaçlayan siyasî bir akım hâline dönüşmüştür.[428]

Cedit hareketine sahip çıkan, yönlendiren pek çok Türkistanlı aydın gibi Özbekistan ve Merkezî Asyanın meşhur devlet adamı Feyzullah Hocayev de bu hareketi sadece bir cephesiyle değil neredeyse bütün esasları çerçevesinde benimseyen ve bu esasların hâkim olduğu bir yönetim şeklinin tesisi için samimi bir şekilde mücadele eden güzide insanlardandır.[429]O, kırk yıldan biraz fazla süren ömründe sadece Özbeklerin değil Merkezî Asya'nın diğer mukimlerinin de hayatlarında derin izler bırakmıştır.

Hayatı kimi zaman karmaşıklıklarla, kimi zaman zıtlıklarla çepeçevre kuşatılan Feyzullah Hocayev, Buhara Emirliği'nin en varlıklı insanlarından birinin oğludur. O, Buhara Cumhuriyeti Hükûmetini, kuruluşundan ortadan kaldırılmasına kadar olan süreçte

---

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi.

[427]БегалиҚосимўв,МилийУйғониш, Ташкент2002,s. 2.

[428]AhatAndican,Cedidizmden Bağımsızlığa-Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul 2003, s. 25.

[429]Р. А. Нуруллин, "ФайзуллаХужаевВаВатанТарихинингбаъзиМасалалари", ФайзуллаХужаевХаётиВаФаолиятиҲақидаЯнгиМулоҳазалар, Ташкент 1997, s. 23

yönetmiş, daha sonra bu topraklarda teşkil edilen Özbekistan hükûmetinde de 12 yıldan fazla bir süre üst düzeyde çeşitli görevler yapmıştır. Onun milletine hizmet arzusuyla geçen mücadelelerle dolu hayatı 1938 yılında Stalin usulündeki işkencehanelerde elim bir şekilde son bulmuştur.

1896 yılı Temmuzunda Buhara'da dünyaya gelen FeyzullahHocayev'inbabası, Rusya ve başka ülkelerle deri ticareti yapan tüccar Ubeydullahhoca Kâsımhocayev'dir. Buhara Medresesinde iki yıl başlangıç eğitimi alan Feyzullah'ı babası 1907'de Moskova'ya götürür. O, burada kaldığı beş yıl boyunca eve özel olarak getirilen Rus öğretmenlerden dersler alır.[430]

FeyzullahHocayev,1912 yılında Buhara'ya döndükten sonra toplumun yenilenmesi amacıyla yapılan mücadele sürecine dâhil olur. O, kendisine, ülkesinde sosyal, siyasi ve iktisadi yeniliklerin tesis edilmesini, ülkesinin gelişmesini engelleyen durgunluk ve geri kalmışlıktan kurtularak demokrasi ve terakki yoluna yönelmesini esas amaç olarak belirler. Hocayev, Buhara'da hüküm sürenbu geri kalmışlık ve durgunluğun sebebini o dönemin yöneticisi Buhara Emiri'nin müstebitliğinde görür; ona karşı mücadeleye Buharalı Ceditçilerin arasında başlar. Kısa zamanda da çalışmaları ve mücadele azmiyle Buhara'daki Cedit hareketinin yönünü tayin edenlerden birisi hâline gelir, bu şekilde tanınır.

1912 yılında Yaş Buharalılar Partisinin, 1913 yılında da Merkez Komite Partisinin üyesi olan Feyzullah, 1913 yılından başlayarak milletini geri kalmışlıktan kurtarmak için mücadele yoluna girer. Ülkesinin sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmedeki durgunluktan, demokrasi ve terakki vasıtasıyla çıkabileceğini düşünen ve bunun gerçekleştirilmesinikendisine asli amaç olarak belirleyen Hocayev, bu münasebetle babasından kalan mirasın büyük bir kısmını yeni usul mekteplerin açılmasına ve *Yaş Buharalıla*rın[431]siyasi faaliyetlerine harcar.[432]

FeyzullahHocayev'in de içerisinde yer aldığıBuhara Cedit hareketi, sosyal, siyasi ve iktisadi şartları dikkate almak suretiyle başlangıçta, ülkesindeki monarşi sistemini ortadan kaldırmak yerine; öncelikle ıslahatlar vasıtasıyla Buhara Emirliği'ni kapitalizmin yoluna yönlendirmeye çalışır.[433]Ceditler ve Feyzullah Hocayev'inyapmak

---

[430]R.A.Nurillin, age.,s. 24
[431] Genç Buharalılar
[432] R.A.Nurillin, age.,s. 24.
433Файзулла Хўжаев, Танланган асарлар, 1-том, Тошкент 1976, s. 314.

istediği ıslahatlar, dinî mekteplerin yerine modern usulde eğitim veren Avrupai sistemde mektepler açmak, modern matbuatı oluşturmak, ekonomide müteşebbisliği ülkeye geniş bir şekilde yaymaktı. Onların nazarında bu ıslahatların yapılabilmesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için yapılması gereken, bunları doğrudan doğruya hukukun teminatı altına almaktı. Bunun için o, Buhara'da Yaş Türkçilerin[434] yol göstericiliğinde anayasayı yürürlüğe koydurtmayı amaçladı. Bu çerçevede Buhara Ceditlerinin 1917 yılına kadarki faaliyetleri, esas olarak eğitim öğretim çerçevesinde yeni usuldeki mektepler teşkil etmeye ve cedit matbuatını oluşturmaya yönelmiştir.[435]

Ceditçilik hareketi Buhara Emirliği'ndekihalkın menfaatlerini dile getirir. Feyzullah Hocayev, o dönemde hâkim olan yönetime karşı tek siyasi güç olarak Buhara toplumunun istikbalinin yolunu arar ve bu sebeple buradaki demokratik, terakkiperver mahiyetteki grupları bir araya getirme mücadelesi verir.

Yirmili yaşlardaki Feyzullah, Buharalı diğer Ceditçiler gibi Rusya'daki Şubat Devriminin zaferini büyük bir sevinçle karşılar. Çar hükûmetinin yıkılmasıyla yönetime gelen iktidar, Yaş Buharalılarda, Buhara Emiri'den talep ettikleri demokratik ıslahatlara erişme ümidini uyandırır.[436]Bu maksatla onlar Geçici Rus Hükûmetinden faydalanmak amacıyla Petrograd'a Buhara Emiri'ni ıslahatlara davet edilmesini talep eden bir telgraf çekerler.[437] Bunun neticesinde 7 Nisan 1917'de Buhara Emiri'nin sarayında toplumun farklı temsilcileriyle yapılan büyük katılımlı toplantıda "Said ÂlimhanManifestosu" ilan edilir. Her ne kadar bu manifestodayapılması istenilen ıslahatlar çerçevesindemonarşi sisteminin esaslarına dokunulmamış olsa da onun ilan edilmiş olması dahi Buhara toplumunu hareketlendirir. Yaş Buharalılar bu manifestoyu alkışlayarak desteklerler.

Feyzullah Hocayev'in liderliğindeki "Yaş Buharalılar Guruhi"[438] 8 Nisanda Buhara Emiri'nin ilan ettiği ıslahatları desteklemek ve diğer taleplerini dile getirmek amacıyla gösteri yaparlar. Ancak bu gösteriEmir tarafından kana bulanır. Ülkedeki tepki sert bir şekilde yükselir. Bu süreçten sağ kurtulan Feyzullah

---

[434] Genç Türkçüler
435Файзулла Хўжаев, age., s. 93-101.
436Файзулла Хўжаев, age., s. 93-101.
437R.A.Nurillin, age., s. 25.
[438]Genç Buharalılar Grubu

Hocayev de dâhil olmak üzere Yaş Buharalılar, bu olaylar sebebiyle Taşkent ve Semerkant'a hicrete mecbur kalırlar.[439]

Islahat taleplerine Buhara Emiri'nin cevabının oldukça sert olması, Yaş Buharalıların Hocayev başkanlığındaki "sol" kısmınıEmir'in sistemiyle mücadelede Sovyet Türkistanının yardımını talep etmeyeyönlendirir.

Bu maksatlarla Yaş Buharalılar Partisi, 1917 yılının Aralık ayının başında Bolşevik M. A. Preobrajenski'nin "tavsiyesi"yle Türkistan Halk Komiserleri Konseyibaşkanı Bolşevik F. İ. Kolesov'a, Buhara Emiri'ne karşı yürüttükleri mücadelede kendilerine askeri yardım yapması talebiyle müracaat ederler.[440]

Yaş Buharalılar delegasyonunu temsilen Feyzullah Hocayev ve Mirza Muhittin Mansurov,6 Aralıkta 1917'deTaşkent'e gelirve burada F. İ. Kolesov'la görüşürler. Bunun neticesinde 1918 yılının martında F. İ. Kolesov, Kızıl Gvardiyave az sayıdaki silahlı Yaş Buharalıyla"Kolesov yürüyüşü"nü yapar. Bu yürüyüş Buhara'da mevcut yönetimi devirmek teşebbüsünden öteye gidemez. [441]

"Kolesov yürüyüşü"nden sonra Buhara'daki reaksiyonun daha da arttığı görülür. Emir yönetiminin asıl darbesi, Yaş Buharalılar ve demokrasi arzusundakilere yönelir. Feyzullah Hocayev'in bildirdiğine göre bu süreçte 1500'e yakın insan Emir'in adamlarınca öldürülür. Tutuklanma ve cezadan kurtulan Yaş Buharalılar Türkistan'ın değişik bölgelerine muhacir olurlar. Mart ayındaki bu olaylarından sonra Feyzullah Hocayev, 1918 yılı yazında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti hükûmetinin desteğini almak için Moskova'ya gider. 1918 yılı Ekiminde Hocayev, bu hükûmetle paralel çalışan Turkrespublika[442]temsilciliğindeki Yaş Buharalılar MerkezKomitesi'nin Moskova temsilciliğinin başkanı olur.

Moskova'da bulunduğu dönemde FeyzullahHocayev'de, Buhara halkının, Emir'in yönetiminden kurtulmasının sadece silahlı mücadele vasıtasıyla değil Bolşevik Rusya'nında desteğini almak suretiyle olabileceğine inancı artar. Bu münasebetle Moskova'da kaldığı iki yıl boyunca söz konusu iktidarın desteğini almak için gerekli çalışmaları yapar. 1920 yılının Ocak ayında Taşkent'e dönen Feyzullah Hocayev, Yaş Buharalıların sol kısmından Yaş Buharalı İnkılapçılar Partisini teşkil eder. Onun hazırladığı parti programında

---

[439] R.A.Nurillin, age.,s. 25.
[440]R.A.Nurillin, age.,s. 25.
[441] R.A.Nurillin, age.,s. 26.
442Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (**Турк**естанская Автономная Социалистическая Советская **Республика**)

demokrasi vurgulanmış, ülkenin kendine mahsus tarihî ve millîdurumuna dikkat çekilmiştir. Bu parti ülkede demokratik cumhuriyetin olmasının, bütün emekçileri içine alan halk hâkimiyeti esasındaki "yeni adil sistem"in kurulmasının taraftarı olur.

Yapılan mücadeleler neticesinde 29 Ağustos 1920'de Said Âlimhan Buhara'yı terk etmek zorunda kalır. 1920 yılının 6 Ekiminde yapılan 1. Genel Buhara Halk Vekilleri Kurultayında FeyzullahHocayevBHSR Halk Nazırları Sovyeti'nin başkanlığına seçilir. O, yeni görevine oldukça zor ve karmaşık şartlar altında başlar. Bu tarihten başlayarak ülkesindeki geri kalmışlığı ortadan kaldırmak arzusuyla ekonomik, sosyal ve siyasi çalışmalarında Moskova'daki merkez yönetimin tâlimatlarına, kendi idaresindeki topraklarda mevcut olan muhaliflerin oluşturduğu sıkıntılara rağmen o, 1938 yılına kadar mücadelesine devam eder.

Komünist sistemin hükümran olduğu zor şartlarda, emir ve tâlimatlar esasında çalışan sistemde, Stalin'in şahsını yüceltme döneminde FeyzullahHocayev veonun gibi düşünen diğer yöneticiler, kendi milletlerine samimi bir şekilde hizmet ederler. Yönetimde yer alan bu düşüncedeki insanların iktisadi ve sosyal hayatta yaptıkları pekçok çalışmanın yanı sıra 1925'li yıllardan itibaren ülkedeki genel mekteplerin, teknik okulların veyüksek tahsil kurumlarının sayısında büyük bir artış görülür; halk için geleneksel olan dinî tahsil merkezi mahiyetindeki mektep ve medreseler kapatılır. O dönemde millî aydınlar, teknolojik, bilimsel ve yaratıcı saha temsilcileri hızlı bir şekilde yetiştirilir.

Millîlik ve müstakillik mahiyetindeki "başkaca düşünce"yi ifade eden, merkezin Özbekistan'daki müstemlekeci siyasetinden memnun olunmadığınıdile getiren, "SSCB"yi "kızıl imparatorluk" olarak adlandıran, ülkelerinin müstakilliği ve kendine mahsus yolu için mücadele eden; manevi miras, millî değerler, kendi halkının örf ve âdetlerini muhafaza etmeye ve geliştirmeye çalışan Özbek aydınları,1930'lu yılların başlarından itibaren geniş mahiyette sürgün edilir yahut katledilir. Bu mahiyetteki bir yönetimin ve düşüncenin ilham kaynağı ve yönlendiricisi FeyzullahHocayev'e de diğer yol arkadaşlarına yapıldığı gibi yönetim tarafından "burjuva milliyetçisi", "Panislamist", Pantürkist", "halk düşmanı" yaftaları vurulur.

Bu isnatlar çerçevesinde Hocayev, 9 Temmuz 1937'de Moskova'da tutuklanır. Yargılanma sürecinde ona "Sovyetlere karşı faaliyetlerin içerisinde olduğu, "Millî İttihat" teşkilatının çalışmalarını yönlendirdiği, "Basmacılık" hareketine ve Korbaşılara sahip çıktığı, bu hareket içerisinde bulunanları ve bu hareketi desteklediği; Fıtrat,

Çolpan, Abdullah Kadirîgibi Özbek aydınlarına sahip çıktığı yönünde suçlar isnat edilir ve kurşuna dizilmesine hükmedilir. Hüküm Moskova yakınlarındaki Butovo'da infaz edilir.

Hocayev devlet adamı, tarihçi ve iktisatçı âlim, gazeteci yazar olarak önemli bir miras bırakmıştır. O, "Buxora Inqilobining Tarixiga Materiallar" (1926) ve Buxorodagi Revolyutsiyava O'rtaOsiyoning Milliy Chegaralanishi Tarixiga Doir (1932) adlı kitaplarında, "Buxora Xalq Sovyet Respublikasidagi Iqtisodiy Ahvol" (1924), Yosh Buxoroliklar To'g'risida" (1926), "Jadidlar" (1926), "Bosmochilik" (1930) başlıklı makalelerinde Özbekistan tarihinin 20. asrın ilk çeyreğindeki ciddi muammalar üzerinde durmuştur.

Kaynaklar

Ahat Andican, Cedidizmden Bağımsızlığa-Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul 2003.

БегалиҚосимўв,МилийУйғониш, Ташкент 2002.

Р. А. Нуруллин,

"ФайзуллаХужаевВаВатанТарихинингбаъзиМасалалари"

ФайзуллаХужаевХаётиВаФаолиятиҲақидаЯнгиМулоҳазалар, Ташкент 1997.

Файзулла Хўжаев, Танланган асарлар, 1-том, Тошкент 1976.